

اظهار نظر کارشناسی در خصوص:
«لایحه ایجاد منطقه آزاد تجاری - صنعتی سرخس»

مقدمه

مشخصات لایحه

دوره یازدهم - سال سوم

شماره ثبت:

۷۹۶

مشخصات گزارش

تهیه و تدوین:

محمد حسام محمدی فرد

ناظر علمی:

موسی شهبازی غیائی

شماره مسلسل:

۲۲۰۱۸۴۵۹

تاریخ انتشار:

۱۴۰۱/۷/۹

دفتر مطالعات اقتصادی

در حال حاضر حدود ۱۰۰ منطقه آزاد و ویژه اقتصادی مصوب در کشور وجود دارد که در ۲۹ سال اخیر (از سال ۱۳۷۲ تا ۱۴۰۰) به تصویب رسیده‌اند؛ مشتمل بر ۱۶ منطقه آزاد تجاری صنعتی و حدود ۸۱ منطقه ویژه اقتصادی. مطابق بند «۱۱» سیاست‌های کلی اقتصادی مقاومتی ابلاغی ۱۳۹۲/۱۱/۳۰، مناطق آزاد و ویژه اقتصادی مکلف هستند حوزه عمل خود را در راستای چهار هدف اصلی این مناطق، توسعه دهند که عبارتند از: ۱. انتقال فناوری‌های پیشرفته، ۲. گسترش و تسهیل تولید، ۳. صادرات کالا و خدمات و ۴. تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج. در ماده (۱) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری صنعتی نیز اهداف زیر برای مناطق آزاد تصویر شده است: ۱. تسریع در انجام امور زیربنایی، ۲. عمران و آبادانی، ۳. رشد و توسعه اقتصادی، ۴. سرمایه‌گذاری و افزایش درآمد عمومی، ۵. ایجاد اشتغال سالم و مولد، ۶. تنظیم بازار کار و کالا، ۷. حضور فعال در بازارهای جهانی و منطقه‌ای، ۸. تولید و صادرات کالاهای صنعتی و تبدیلی و ۹. ارائه خدمات عمومی.

آمارها نشان می‌دهد عملکرد مناطق آزاد ایران در مقایسه با سایر مناطق آزاد موفق جهان و همچنین در مقایسه با شاخص‌های عملکردی سرزمین اصلی، از وضعیت مطلوبی برخوردار نبوده و فاصله زیادی با اهداف تعیین شده دارند؛ سهم این مناطق از صادرات غیرنفتی کشور (با لحاظ صادرات خدمات) حدود ۱ درصد، از میزان تولید حدود ۱ درصد، از تعداد واحدهای تولیدی فعال کمتر از ۳ درصد، از جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی حدود ۱۰ درصد و از اشتغالزایی کل کشور حدود ۴ درصد است. میزان واردات کالا از طریق مناطق آزاد نیز حدود ۲ برابر صادرات کالا از این مناطق به خارج از کشور است. شایان ذکر است وسعت مناطق آزاد بیش از ۳ برابر وسعت شهرک‌ها و نواحی صنعتی کشور بوده، اما میزان اشتغال در شهرک‌های صنعتی بیش از ۳ برابر اشتغال در مناطق آزاد کشور است.^۱

عدم تحقق اهداف در مناطق آزاد ریشه در عوامل متعددی دارد که مهم‌ترین آنها عبارت است از: ۱. اعطای غیرهدفمند معافیت‌ها و امتیازات؛ ۲. وابستگی منابع درآمدی مناطق آزاد به واردات و فروش زمین، ۳. نبود زیرساخت‌های متناسب با اهداف مولد، ۴. تعیین نامناسب وسعت و مکان‌یابی غیردقیق مناطق آزاد و ۵. عدم تمرکز مناطق آزاد بر وظایف تخصصی.

در صورت افزایش تعداد مناطق آزاد بدون آسیب‌شناسی و بدون توجه به نقاط قوت و ضعف عملکرد ۲۹ ساله این مناطق، تبعاً نتیجه‌ای مشابه سایر مناطق حاصل خواهد شد.

۱. گزارش تحلیل و بررسی عملکرد اقتصادی مناطق آزاد تجاری صنعتی جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، معاونت پژوهش‌های اقتصادی، دفتر مطالعات اقتصادی، اردیبهشت ۱۴۰۰.

۱. متن لایحه:

متن لایحه ایجاد منطقه آزاد تجاری صنعتی سرخس به شرح زیر است:

ماده واحده - به دولت اجازه داده می‌شود در استان خراسان رضوی (سرخس) در محدوده به شرح نقشه پیوست، منطقه آزاد تجاری - صنعتی ایجاد نماید. تبصره - منطقه آزاد تجاری - صنعتی یادشده براساس قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی ایران - مصوب ۱۳۷۲ - با اصلاحات بعدی آن اداره خواهد شد.

۲. مروری اجمالی بر پیشینه و سوابق قانونی

مطابق تبصره «۳» ماده (۱) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری صنعتی، ایجاد مناطق جدید و تعیین محدوده آنها بنا به پیشنهاد دولت و تصویب مجلس شورای اسلامی خواهد بود. همچنین براساس ماده (۲۳) برنامه پنج‌ساله ششم توسعه، ایجاد هرگونه مناطق آزاد جدید منوط به تأمین زیرساخت و اخذ مجوزهای مربوطه از قبیل تأییدیه زیست‌محیطی، نظامی و امنیتی می‌باشد.^۱ مطابق نامه ستاد کل نیروهای مسلح^۲، هیچ تأییدیه‌ای به‌منظور ایجاد مناطق آزاد سرخس و دوغانرون صادر نشده است.

درخصوص لایحه ایجاد هشت منطقه آزاد تجاری - صنعتی، اصلاح محدوده دو منطقه آزاد تجاری - صنعتی و ایجاد سیزده منطقه ویژه اقتصادی، هیئت عالی نظارت بر اجرای سیاست‌های کلی، در دو مرحله افزایش تعداد مناطق آزاد را مغایر سیاست‌های کلی اعلام نمود.^۳ شورای نگهبان نیز ۴ مرتبه درخصوص تصویب لایحه مذکور، اعلام مغایرت کرد و نهایتاً در تاریخ ۱۴۰۰/۰۲/۱۵ ایجاد ۷ منطقه آزاد به تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید.

لایحه ایجاد منطقه آزاد سرخس-دوغانرون و مازندران در تاریخ ۱۳۹۹/۰۲/۱۶ به تصویب مجلس شورای اسلامی

رسید لکن شورای نگهبان در راستای اصل نودوچهارم قانون اساسی و تطبیق مصوبات با موازین شرعی و قانون اساسی، اطلاعات ارائه شده درخصوص هریک از مناطق آزاد را کافی و توجیه‌کننده ندانست و عنوان کرد موضوع روشن نبوده و دارای ابهام است. کمیسیون اقتصادی مجلس در جلسه مورخ ۱۴۰۰/۰۶/۱۶ به‌منظور رفع ابهام شورای نگهبان، تغییراتی را در متن لایحه اعمال کرده و ضمن ملزم کردن دولت به ارائه گزارش توجیهی به تفکیک هر منطقه، شروط و محدودیت‌هایی را برای فعالیت این مناطق در نظر گرفت که عبارتند از: ۱. الزام به محصورسازی و استقرار گمرک، ۲. استقرار و راه‌اندازی تدریجی، ۳. الزام دولت به تصویب و ابلاغ طرح جامع، ۴. محدودیت در خرده‌فروشی و کالای همراه مسافر، ۵. محدودیت تردد خودروی خارجی و ۶. ارائه گزارش عملکرد دوره‌ای و منظم. این شروط در لایحه ایجاد ۸ منطقه آزاد جدید نیز ذکر شده بود.

دولت سیزدهم سه لایحه مجزا به‌منظور ایجاد منطقه آزاد تجاری صنعتی سرخس، منطقه آزاد تجاری صنعتی دوغانرون و منطقه آزاد تجاری صنعتی مازندران ارائه کرد که در تاریخ ۱۴۰۱/۰۳/۲۹ اعلام وصول شد. در لایحه قبلی منطقه آزاد سرخس-دوغانرون به‌عنوان یک منطقه پیشنهاد شده بود. متن لایحه نشان می‌دهد لایحه نسبت به ایرادها و ابهام‌های شورای نگهبان، مغایرت‌های هیئت عالی نظارت و اصلاحات کمیسیون اقتصادی مجلس در جلسه ۱۴۰۰/۰۶/۱۶، بی‌توجه بوده و هیچ

۱. ماده (۲۳): ایجاد هرگونه منطقه آزاد تجاری - صنعتی و ویژه اقتصادی جدید منوط به تصویب مجلس شورای اسلامی و تأمین زیرساخت‌های مورد نیاز برای استقرار واحدهای تولیدی، اخذ مجوز مورد نیاز از قبیل تأییدیه زیست‌محیطی، نظامی و امنیتی با رعایت قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری صنعتی مصوب ۱۳۷۲/۷/۶ و قانون تشکیل و اداره مناطق ویژه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۵/۹/۱۳۸۴ امکان‌پذیر است.

۲. نامه شماره ۳۶۲۲/۱۰۳۱/۲۲۱ مورخ ۱۴۰۱/۰۵/۱۸.

۳. مطابق نامه شماره ۹۹۰۵۲/۰۱۰۱ مورخ ۱۳۹۸/۱۱/۱۸ و نامه شماره ۹۹۰۹۷۹۳-۹۹۰۰ مورخ ۱۳۹۷/۰۷/۰۱ هیئت عالی نظارت بر اجرای سیاست‌های کلی.

اصلاحی به منظور رفع ابهام‌ها در لایحه جدید صورت نگرفته است.

شایان ذکر است با توجه به تعدد لوایح ایجاد و افزایش وسعت مناطق آزاد، طرح اصلاح قانون چگونگی مناطق آزاد تجاری صنعتی به منظور سامان بخشی به فرایند ایجاد و فعالیت مناطق آزاد در کمیسیون اقتصادی تدوین و در تاریخ ۱۳۹۹/۰۵/۲۹ توسط هیئت رئیسه مجلس اعلام وصول شد و بررسی‌های زیادی در کمیسیون در خصوص این طرح صورت گرفت که البته تاکنون این طرح به تصویب کمیسیون اقتصادی مجلس شورای اسلامی نرسیده است. در برنامه پیشنهادی وزیر محترم امور اقتصادی و دارایی نیز، ارائه لایحه به منظور اصلاح قانون مناطق آزاد مطرح شد که البته هنوز چنین لایحه‌ای تقدیم مجلس شورای اسلامی نشده است. شایان ذکر است مطابق بند «ز» تبصره «۱۸» قانون بودجه سال ۱۴۰۱، وزیر امور اقتصادی و دارایی مسئول اجرای قوانین مرتبط با حوزه مناطق آزاد تجاری صنعتی و ویژه اقتصادی است.

۳. اظهار نظر کارشناسی

منطقه ویژه اقتصادی سرخس در استان خراسان رضوی و در سال ۱۳۷۵ آغاز به فعالیت کرد. این منطقه با ۵۲۹۰ هکتار مساحت، در مرز ترکمنستان قرار دارد و سازمان مسئول منطقه، آستان قدس رضوی^(۱) می‌باشد. مطابق آمار ارائه شده از سوی دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد، طی سال ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ میزان ۲۶۵ میلیون دلار واردات به محدوده منطقه و ۲۲۶ میلیون دلار صادرات از مبدأ منطقه ویژه سرخس انجام پذیرفته است. در این بازه زمانی حدود ۲۰۰ میلیارد تومان سرمایه‌گذاری داخلی ریالی، ۵ میلیون دلار سرمایه‌گذاری داخلی ارزی و ۶ میلیون دلار سرمایه‌گذاری خارجی انجام گرفته است. تعداد ۱۰ واحد تولیدی فعال در این منطقه مستقر بوده و تعداد شاغلین ۱۲۳۴ نفر اعلام شده است.

مناطق آزاد و ویژه اقتصادی از حیث مزیت‌ها و مقررات صادرات، واردات (به جز خرده‌فروشی و کالای همراه مسافر)، اشتغال، تولید و مالیات بر ارزش افزوده تا حد زیادی مشابه یکدیگر هستند. واحدهای صنعتی و معدنی مناطق آزاد دارای معافیت مالیاتی ۲۰ سال هستند^۱ و در مناطق ویژه اقتصادی ۵ تا ۱۳ سال معافیت مالیاتی دارند^۲ و در صورت استقرار در مناطق کمتر برخوردار از اشتغال، معافیت مالیاتی آنها مشابه مناطق آزاد خواهد شد^۳. لذا این مقایسه نشان می‌دهد تبدیل منطقه ویژه به منطقه آزاد، مزیت قابل

توجهی برای افزایش تولید و صادرات در منطقه ویژه اقتصادی ایجاد نخواهد نمود.^۴

متأسفانه اسناد و مطالعات پشتیبان و طرح توجهی ایجاد منطقه آزاد سرخس مبتنی بر مزیت نسبی و آمایش سرزمینی، ارائه نشده و در خصوص پشتوانه کارشناسی این پیشنهاد، تردید وجود دارد. از سوی دیگر به رغم درخواست‌های مکرر به منظور ایجاد و افزایش وسعت مناطق آزاد در کشور، برنامه جامع و راهبردی در خصوص تعداد و وسعت مناطق مورد نیاز کشور، مأموریت و جایگاه این مناطق در پیشرفت اقتصادی ایران وجود ندارد. لذا با توجه به عملکرد نه‌چندان مطلوب این مناطق، مشخص نیست دومینوی افزایش این مناطق چه زمانی متوقف خواهد شد؟ و کشور چه زمانی از مزایای مناطق موجود بهره‌مند خواهد شد؟

۱. ماده (۱۳) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری صنعتی.

۲. ماده (۱۳۲) قانون مالیات‌های مستقیم.

۳. قسمت سوم از بند «ب» ماده (۲۲) قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور.

۴. در خصوص امتیازات غیرتولیدی و غیرصادراتی نظیر تردد خودروی خارجی، ایجاد پاساژ و عرضه کالای مسافری در مناطق آزاد نیز باید توجه گردد که ضمن ایجاد زمینه عارضه‌ها و تخلفات متعدد، کمیسیون اقتصادی به شرط ایجاد محدودیت در این زمینه‌ها با لایحه موافقت کرده است.

۴. جمع‌بندی و پیشنهاد

با توجه به تعدد درخواست‌های ایجاد مناطق آزاد و ویژه، فرایند ایجاد مناطق باید ساماندهی و شفاف شود؛ بر این اساس و با مطالعه مدل ایجاد و توسعه مناطق آزاد موفق، پیاده‌سازی طرح ایجاد پلکانی مناطق ویژه اقتصادی و مناطق آزاد تجاری صنعتی پیشنهاد می‌شود که مطابق آن، صرفاً شهرک‌ها و نواحی صنعتی که طی چند سال، عملکرد موفقی در حوزه جذب سرمایه، تولید و صادرات داشته‌اند، می‌توانند به مناطق ویژه اقتصادی تبدیل شوند و به همین ترتیب، صرفاً مناطق ویژه اقتصادی موفق در شاخص‌های تولید، صادرات، تراز تجاری و جذب سرمایه‌گذاری خارجی، به شرط حضور در محدوده‌های مرزی قادر خواهند بود از امتیازات مناطق آزاد تجاری صنعتی بهره‌مند شوند. توسعه و وسعت مناطق ویژه اقتصادی و مناطق آزاد تجاری صنعتی نیز صرفاً براساس شاخص‌های تعیین شده و در گروی بهبود عملکرد این مناطق خواهد بود.

به عبارت دیگر در طرح ایجاد پلکانی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی، بخش قابل توجهی از علل و ریشه‌های عدم موفقیت این مناطق مرتفع خواهد شد؛ به عنوان مثال در صورتی که محدوده‌ای دارای حجم بالای تولید، صادرات و سرمایه‌گذاری طی چند سال متوالی باشد، طبیعتاً دارای زیرساخت مناسب، مکان‌یابی مناسب، صرفه اقتصادی به منظور جذب سرمایه و سازمان مسئول توانمند است و در نتیجه می‌تواند منطقه آزاد یا ویژه موفقی باشد؛ همچنین براساس این تدبیر، پیگیری‌های مسئولان محترم (به جای رایزنی‌های متداول) به سمت توسعه و بهبود شاخص‌های تعیین شده (نظیر جذب سرمایه، تسهیل تولید و صادرات) هدایت می‌شود و تنها از این طریق می‌توان اقدام به ایجاد یا افزایش وسعت مناطق آزاد و ویژه کرد.

با توجه به اینکه در صورت پیاده‌سازی فرایند مذکور، مناطق مستعد تولید، صادرات و سرمایه‌گذاری به مناطق آزاد تبدیل می‌شوند، لذا می‌تواند مغایرت با اسناد بالادستی (نظیر مغایرت با قانون اساسی^۱ و سیاست‌های کلی نظام^۲ ناظر به عدم اعمال تبعیض ناروا در ایجاد مناطق آزاد سابق) را مرتفع کند؛ چراکه در این رویه، مناطق مستعد کشور با کسب شاخص‌های تعیین شده می‌توانند به عنوان مناطق آزاد اقتصادی جدید، جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی معرفی شوند. به منظور افزایش ضمانت اجرا، این پیشنهاد باید در اسناد بالادستی یا قوانین برنامه توسعه (برنامه هفتم) درج شود تا امکان تصویب مناطق اقتصادی جدید خارج از این چارچوب ممکن نباشد و یا نیازمند رأی بالای نمایندگان (دوسوم) باشد.

در مجموع با عنایت به عملکرد مناطق آزاد تجاری صنعتی، قبل از ایجاد مناطق جدید بایستی نسبت به ساماندهی و بهبود مناطق فعلی اقدام شود. همچنین با توجه به عدم ارائه اطلاعات و مطالعات پشتیبان به منظور رفع دغدغه شورای محترم نگهبان و بررسی کارشناسی ایجاد منطقه آزاد سرخس و همچنین عدم توجه به شروط کمیسیون اقتصادی، تصویب این لایحه مناسب ارزیابی نمی‌گردد. بر این اساس ایجاد منطقه آزاد سرخس تنها پس از اصلاح قوانین و فرایندهای ایجاد مناطق آزاد، تأمین زیرساخت، کاهش وسعت محدوده پیشنهادی و همچنین اصلاحاتی از قبیل تأمین شروط کمیسیون اقتصادی ناظر به ۱. الزام به محصورسازی و استقرار گمرک، ۲. استقرار و راه‌اندازی تدریجی، ۳. الزام دولت به تصویب و ابلاغ طرح جامع، ۴. محدودیت در خرده‌فروشی و کالای همراه مسافر، ۵. محدودیت تردد خودروی خارجی و ۶. ارائه گزارش عملکرد دوره‌ای، می‌تواند صورت گیرد.

۱. بند «۹» اصل (۳) قانون اساسی: رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی.
۲. بند «۱» جز «د» سیاست‌های کلی آمایش سرزمینی: ایجاد امکانات عادلانه و فرصت‌های برابر و رفع تبعیض ناروا در مناطق کشور.